

Hörsik Richárd

A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténetének fő vonásai, 1919-1941

Tíz évvel ezelőtt jelent meg a Sárospataki Református Kollégium 1800-1919 közötti gazdaságtörténetét tárgyaló monográfiám. Előszavában kifejtettem, hogy a kollégiumok gazdálkodásának feltárása több szempontból is fontos és izgalmas feladat. Választ ad a kérdésre: miből éltek az udvar támogatását nem élvező protestáns iskolák? Mi volt a gazdasági háttere a protestáns kollégiumok szellemi nagyságának? Hogyan őrizhette meg egy oktatási centrum függetlenségét a központosító államhatalommal szemben? S ehhez hogyan lehetett előteremteni a feltételeket, milyen gazdálkodási képlet vagy gépezet segített ebben? De tanulságos az is, hogy az iskola a diákjait milyen pedagógiai szempontok alapján kapcsolta be az öfenntartás munkájába, a gazdasági gépezetbe, s később milyen társadalmi (fenntartói) bázist épített maga köré a kollégium?¹

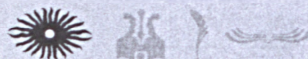
Látnunk kell, hogy a kollégium nem hitbizomány, nem középnemesi birtok, nem vidéki magánbank, de nem is állami mintagazdaság volt, bár valamilyen módon mindezekhez hasonlítható. A különbség a gazdálkodásból eredő profit felhasználásában mutatkozik meg, azaz: mindez az oktatás célját szolgálta.²

A jelen tanulmányban – korábbi, hasonló tárgyú munkáimhoz kapcsolódva – a pataki Kollégium gazdaságtörténetének két világháború közötti periódusát mutatom be.³

A gazdasági regenerálódás (1919-1927)

Már az I. világháború harmadik esztendejében világossá vált a Gazdasági Választmány⁴ (GV) vezetői előtt, hogy fokozni kell a saját belső gazdálkodást, mert csak így lehet megőrizni a Kollégium anyagi önállóságát, visszatérve a régi gazdálkodási módhoz: az önellátáshoz. A háború vége felé fokozatosan erre állt rá az iskola gazdasága. S ez nemcsak hogy segítette átvészelni a háborút, hanem anyagi alapot teremtett a háború utáni talpra álláshoz.

Az iskola a háború első évében a Tápintézet⁵ ellátását saját gazdálkodásával segítette: a sertéshízlalással. A GV sertésólakat építtetett, a takarmányt pedig saját gazdaságából szerezte be.⁶ Ez hatékonyan bizonyult a háború inszég esztendei alatt, és lehetővé tette a Tápintézet zavartalan működését. Az iskola erdejében saját fakitermeléssel biztosították a Kollégium téli tüzelőszükségletét. 1919-ben már arra is lehetőség nyílt, hogy a főiskolához tartozó személyzetnek – a tanárokat is beleértve – áron alul átengedjenek a fafeleslegből.⁷ Továbbá biztosította az építkezésekhez szükséges épületfát. Trócsányi József⁸ GV-elnök szavai szerint: „Az idő fényes elégtételt adott itt azoknak a múltban sokat meghurcolt férfiaknak, akiknek az iskola vagyonkezelése ellen intézett támadások alkalmával kiküldött Konventi Bizottság is terhére írta, hogy az iskola tőkéjét 2-3%-ot hozó erdőbirtok vásárlásra fordították. Bár fordították volna mind arra!”⁹ A háború alatt vásárolt lovakkal – amelyek szénaszükségletét az iskola rétjei biztosították – a Kollégium függetlenítette magát az „olykor tűrhetetlen fuvarmizériával és uzsorával szemben.”¹⁰ A szőlők egy része a háború alatt már házi kezelésbe került. Ezért

1 tudomány és társadalom

vált szükségessé új gazdasági státusz létesítése; a szőlőfelügyelői hivatalé. 1919 tavaszán pl. újabb 12-15 munkást fogadott fel a szőlők jobb megművelésére.¹¹ Továbbá létrehozták a borok eladását intéző és ellenőrző Pince Bizottságot.¹² Egyébként az összes birtok közül a szőlők voltak a legjobb állapotban. Egy-két év kitünő termésátlaga nagymértékben megkönnyítette a Pince Bizottság munkáját, hogy ti. áron felül sikerüljön eladni a bort. Ezáltal igen jelentős jövedelmet biztosítottak az iskolának a szőlő- és borgazdálkodás által, és így hozzájárultak a főiskola vagyoni egyensúlyának helyreállításához. A háború utáni gazdasági élet fejlődésének ez a gazdálkodási ág volt az egyik serkentője.

A kollégiumi birtokok házi kezelésbe való vételének kérdése sokáig foglalkoztatta a GV-t. Ebben az időben a következő nagyobb birtokai voltak az iskolának: Istvánház-pusztá (Jász-kun-Szolnok megyében, 1419 hold), Pekerd-Mosolygó-pusztá (Szabolcs megyében, 183 hold), Bálványos-tanya (a sárospataki határban, 358 hold). E birtokoknak a házi kezelésbe való vétele mind a GV-t, mind a kollégiumi Igazgató Tanácsot komoly döntés elé állította. Az egyházkerület vezetői ugyanis egyhangúlag a házi kezelés mellett foglaltak állást. De ez mégsem történt meg, a GV ismét józanul mérte fel a helyzetet. Ahhoz, hogy ezeken a birtokokon hatékonyan meg tudják indítani a gazdálkodást mint új gazdák, a Kollégiumnak teljes „fundus instructust” (gazdasági felszerelést) kellett volna kölcsöntökével megkezdeni. Ezt meg is tették volna, ha 1920-ban bekövetkezik a nemzeti valuta feljavulása. De mivel ez nem történt meg, nem vettek fel kölcsönt. Reálisan látták a helyzetet, mert devalvált pénzben kockázatos lett volna megtenni ezt, hogy aztán a stabilizált valutában fizessék vissza. Ez ismét veszélybe sodorta volna az iskolát. Ezért a GV lemondott az összes birtok házi kezelésbe vételéről, és a további bérbeadások mellett határozott. A három nagyobb birtok közül egyébként csak a pataki határban lévő területen lehetett volna elképzelni a saját gazdálkodást. De még ennek a kis területnek a beruházásához is 2-3 millió korona kölcsönre lett volna szükség.¹³

Végül azonban a GV a birtokok bérbeadása mellett döntött, de annak feltételeiben lényeges változásokat írt elő. A bérleti díjat 100%-kal felemelték.¹⁴ Továbbá nem pénzben, hanem természetben kellett az évi díjat fizetni. Egy bérlővel kötött szerződés időtartama három esztendőnél nem lehetett hosszabb. Korábban 10-20 év volt ez az idő. Ez azonban a bérlő részéről több visszaélésre adott lehetőséget, például nem fizetett rendszeresen, az ígért beruházásokat nem hajtotta végre. A GV azt is megkívánta az új bérlőktől, hogy olyan talajműveléssel éljen, „ami az intenzív termelésnek előfeltétele”¹⁵. Azt is kikötötték, hogy a beruházásokat a bérbé adott birtokon a bérlő pontosan végrehajtsa, és erről bizonyos időszakokban jelentést tegyen. A „bérleményeken termelt tej és terményfeleslegeket” köteles elsősorban az iskola Tápintézete felé értékesíteni.¹⁶ Vagyis a GV bérlők révén kívánta biztosítani a saját belső gazdálkodásához szükséges és azt elősegítő nyersanyagokat.

A történelem igazolta a GV intézkedését. Ha 1920 elején nagyobb kölcsönt vesz fel – a belső házi-gazdálkodás megindításához –, akkor a valuta megszilárdulása után beleroppant volna a visszafizetésbe. Az iskola nagyobb birtokait a GV kiadta bérlőknek, de a pataki határban lévő szőlőket, réteket és erdőket továbbra is megtartotta saját – belső – gazdálkodásában. Erre új hivatalt állított fel: a gazdasági intézőt. Hatásköre kiterjedt a házi gazdálkodás egészére: a szőlők műveltetésére, a pincegazdálkodásra, az erdők gondozására (kitermelés, újratelepítés), a rétek karbantartására, a lovak fenntartására és a fuvarozás ellenőrzésére. Ezen kívül ellenőrzési joga volt az iskola külső gazdálkodási rendszerében: felülvizsgálta a bérbé adott birtokokat. Figyelme kiterjedt az iskola épületeire is. Hatásköre és hivatala erősen emlékeztetett az 1850 előtti tisztartó, illetve paraszt-gazda hivatalaira.

A Kollégium így volt képes kiheverni a háború utáni tőkekrachot. Ez a gazdálkodási rendszer segített abban is, hogy már 1926-ban javulás látható az iskola anyagi helyzetében.¹⁷ Nem sze-

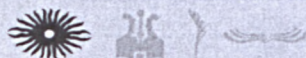
retnék túlbecsülni a GV szerepét, de mindenképpen bölcs előrelátásra vallott, hogy – még ha ez a háború előtt gazdasági abszurditásnak tűnt is – hozzá mertek nyúlni a tőkéhez és azok egy részét ingatlanokba fektették. Ez a tény nagymértékben segítette a háború után házi-gazdálkodásra való áttérést.

Az I. világháború által előidézett gazdasági válság a forradalmak elcsendesedése után tovább gyűrűzött. Az iskolában az élet csak lassan normalizálódott.¹⁸ Ehhez elengedhetetlen volt a gazdasági alapok megszilárdítása. A Kollégium gazdasági életét irányító GV legnagyobb gondja az infláció volt. Jellemző, hogy pl. 1922-23-ban nem pénzben, hanem „természetben” számoltak. Ezt illusztrálja a következő adat: míg 1914-ben a kollégiumi Közpéztár tiszta jövedelme 9.724 mázsa búza volt, addig 1923-ban 2.032 mázsa. A jövedelem negyedrésznire zsugorodott.¹⁹ Az infláció következtében a legsúlyosabb veszteség a tőkénél és az évjáradékoknál jelentkezett. Ugyancsak a bizonytalan pénz miatt nem nyitották meg az új Vay-Mocsáry Alapítványt²⁰ (200.000,- korona), pedig sokat segített volna a pillanatnyi helyzeten.²¹ Az inflációnak tudható be az iskola könyvkiadásának veszteséges működése is, amely a háború előtt anyagi forrást jelentett.

A másik veszély: az ún. „földvagyonsvábblás”. 1923-ban írta a GV elnöke: „Damokles kardként ott lebeg felettünk...”²² Valóban, mert ha az Országos Pénzügyi Tanács nem ad felmentést a Kollégiumnak, akkor összes ingatlanának 17%-át elveszti. Ez pedig pótolhatatlan érvágás lett volna. Györgytarló holdanként 1081 q búzát hozott, a terhek a bevétel 40%-át elvitték.²³ A szőlők túrhető állapotban voltak, az erdők a fűtési anyagot biztosították.²⁴

1925-re javult az anyagi helyzet, de még mindig messze elmaradt a háború előttitől. A következő intézkedések történtek. 1923-ban bevezették az egyházkerület és az egyházmegegyék épületfenntartási és supplicatio (adománygyűjtés) váltság évi járulékát, az ún. „főiskolai kultúradót”. A GV elnöke szerint 1923-ban még nem sokat segített a helyzeten.²⁵ 1924 februárjában az Igazgató Tanács ülésén elhatározták, hogy mozgalmat indítanak – felhívást intézve a kerülethez – a pataki tankönyvkiadás megmentésére. Ezzel növelhették volna a bevételt. Ebből azonban nem lett semmi, mert az egyházkerület alig egy hónappal rá a Református Egyház Egyetemes Konventjének áprilisi ülésén hozzájárult az egységes tankönyvkiadáshoz. Így nem maradt más, mint a meglévő ingatlanok „rendezése”. Felemelték az istvánházi birtok bérleti díját. Györgytarlón 1926. utánra terveztek változást. A Bálványost már 1923-ban saját használatba vették, az első év termése viszont még rossz volt. 1924-ben a GV megállapította, hogyha az állam és az egyházkerület nem segít, akkor nem tudják kellően kifizetni az iskola tanárait, ez pedig erős színvonal csökkenéshez vezethet.²⁶ 1925-ben az állam fizette a gimnáziumi tanárok fizetésének 82%-át, a teológiai tanároknál pedig a családi pótlékot, továbbá a Teológiai Akadémia részére jelentős (2.125.000,- korona) segílyt biztosított.

1926-ban még 151.950.844,- korona volt a költségvetési hiány.²⁷ (Az összeg nagysága megtevesztő lehet, de az infláció utolsó évében vagyunk!) Ezt fedezte az eladatlan borkészlet. Valóságos közpéztári hiány nem volt. Ez a tény mindenképpen számottevő jelentőségű volt a főiskola újjáéledő gazdasági életében. Bármennyire javult is a helyzet, ahhoz még kevés volt, hogy egy újabb „édes terhet” elviselhessen. Már évekkorábban felmerült a Tanítóképző Intézet egyházi kezelésbe történő visszavétele. Az 1923-ban megszűnt jogakadémia helyett kárpótlást jelentett volna a Kollégiumnak. A GV azonban most is reálisan mérte fel a körülményeket, bármennyire fájó volt is kimondania: „a Tanítóképző ... a főiskola terhére való visszavétele a főiskola biztos anyagi csődjét jelentené...”²⁸ A tanítóképző ugyanis aránylag nagy költségvetéssel dolgozott. Ez olyan anyagi erőket kötött volna le, amelyek nélkül a Kollégium nem tudta volna végrehajtani a következő évek nagyszabású terveit és épitkezéseit.

1 tudomány és társadalom

A gazdasági stabilizáció kibontakozása (1927-1931)

1926-ban megkezdődött az ország gazdasági erősödése, ezt a pengő bevezetése is elősegítette. Ez a Kollégium számára alkalmat nyújtott a háború okozta válság kárainak felmérésére. 1926 szeptemberében megtörtént a számadás. A főiskola közpénztári vagyona ekkor 1.850.279 pengő 21 fillér, amely a békebeli 3.232.822 pengő 11 fillér vagyonnak az 52,2 %-át tette ki.²⁹ Tehát a háborús veszteség 47,8% volt. „A jövedelmezőségben való veszteség azonban ennél nagyobb, mert a főiskolai vagyon ma majdnem kizárólag ingatlanokban van fundálva, ami ugyan biztosabb, de kevesebb jövedelmet hoz, mint az ingó tőke” – írja 1926-ban a GV elnöke, Trócsányi József.³⁰ Látszik ez az alapítványok átértékelésénél is. (Az átszámolás: 12.500 korona = 1 pengő.) „A pénzben tett ösztöndíjpenztári alapítványok elértéktelenedése folytán sem ösztöndíjat, sem tápintézeti kedvezményt nem tud a főiskola annyit nyújtani, mint békében nyújtott.” – állapítja meg Trócsányi.³¹ 1926-27-ben a kedvezmények összege 17.465 pengőre rúgott, amely valóban elmaradt a háború előttitől. A tápintézeti díj 240 pengő volt (!), s ebből csak 48 diák élvezhette az ingyenes ellátást, kedvezményt pedig 101 tanuló kapott.³²

Nyilvánvalóvá vált a GV előtt, hogy az infláció viharait jól átvészelő birtokokat kell továbbfejlesztetni. Ez a biztos, mondhatni az egyetlen út a megerősödéshez. „A Gazdasági Választmány takarékos gazda módjára igyekszik a meglévőt okszerűen gyümölcsöztetni.”³³

Hogyan is álltak ekkor a birtokok? Az iskolának 4.747 hold földje volt. A GV elnöke realitásban gyökerező pesszimizmussal állapította meg, hogy ezeknek az ingatlanoknak jó része olyan gyöngye minőségű, hogy pl. a két pataki birtoknak (Györgyarló és Bálványos, 2.564 hold) átlagos kataszteri jövedelme mindössze 3 korona 39 fillér. Trócsányi szerint a pataki iskola birtokai alig érnek többet 2.000 hold jó földnél. Ezek egy részének jövedelme nem is fordítható közszükségletekre, hanem alapítványi kötelezettségekre és diákjóléti célokra használandó. „Hiszen, ha nem így volna, nem kellett volna a Jogakadémiát 1923-ban feladni, s nem kellene ma, amikor a tanítóképző visszavétele van napirenden, visszautasítani mégcsak a gondolatát is annak, hogy a visszavétel bármi kis részben a főiskolai alapokat terhelje...”³⁴

Az „okszerű gazdálkodás” következménye a meglévő birtok egy részének házi kezelésbe való vétele. 1923-ban a Bálványost (363 hold), 1926-ban a györgyarlói birtokból 800 holdat, tehát összesen 1.163 holdat, tehát az összbirtoknak mintegy egynegyedét vették saját kezelésbe. E mellett több indok szólt. Az egyik legfontosabb a háború előtti gazdálkodás tapasztalata. A Bálványos a bérbeadás kezelése mellett „valóságosan lezüllött”, azaz használhatatlanná kezdett válni. Györgyarlón pedig a birtok egészére nézve nem volt megfelelő bérlő. A saját kezelésen kívüli területeket haszonbérletbe és feles művelésre adták ki.

Az okszerű gazdálkodásnak ez a folyamata nagyobb beruházásokat igényelt, ami nem kis megterhelést jelentett a GV számára. Az Igazgató Tanács és az egyházkerület egyelőre csak három évre járult hozzá a házi kezeléshez, amelynek központjává a györgyarlói Nagy-tanyát tették. Ügyintéző vezetője Valádi Béla lett. Az 1927-es jelentésből kitűnik, hogy a birtokon rendszeres üzemtervszerű gazdálkodást folytattak (mindenféle kalászos, tengeri, burgonya, dohány, takarmányok, sertéstenyésztés, tehenészet, gulyamarha, legelőbérlet). A belvízlevezető csatornahálózatot kitisztították, mert az előző bérlő sikertelenségének fő oka ennek elszennyződése volt.³⁵

A Kollégium vezetői e gazdálkodási módtól a jövedelem lassú növekedését várták. A házi gazdálkodás ugyan „ha ingadozóbb is, de mégis csak nagyobb jövedelmet fog nyújtani a bérleti gazdálkodásnál”.³⁶ Két évi tapasztalat után megállapították, hogy a „házi gazdálkodás alig biztosít többet, mint a bérbeadás”.³⁷ Mégis mutatkozott egy óriási előnye: a birtokok megszabadultak a bérlők „kizsárolásától”, a gazdasági épületek fokozatos „lezüllesztésétől”. S ha

kevésrel is, de többet jövedelmezett ez a módszer. Ugyanakkor a számottevőnek nem mondható felesleget is újabb beruházásokra kellett fordítani.

Az iskola általános anyagi helyzete 1928-ra olyannyira feljavult, hogy felmerült az újabb építkezések gondolata. Az első világháború előtti „szellem” ismét erőre kapott. Amint egy kis anyagi biztosíték, illetve fedezet teremthetik, azonnal építeni, fejleszteni, gyarapítani kell az iskolát. Egyelőre arról szó sem lehetett, hogy mindent önerőből végezzenek. Épp elég megterhelést jelentett a kölcsönök visszafizetése. Első teendő tehát a megfelelő anyagi bázis előteremtése volt. Ennek érdekében küldöttség járult a kormány tagjaihoz.³⁸ A tárgyalás eredményeiről így számolt be 1929-ben a közigazgató: „A velük (ti. a kormány tagjaival) való eszmecserék arról győztek meg minket, hogy ami Pataknak ügye, nem a politika ügye, nem is csupán csak a nagy múltunk miatt szimpatikus ügy, úgy láttuk, hogy szívügye a kormánynak.”³⁹ A számok valóban ezt igazolják. 1927-28-tól 30.000 pengő annuitást biztosított az állam a gimnáziumi internátus építésére. 1929-30-ban pedig 40.000 pengő annuitást adott az internátusok számára. 1930-31-ben a kormány 240.000 pengőt irányzott elő tőkesegély címén. A főiskolának erre az alapra sikerült még félmillió pengő kölcsönt felvennie.⁴⁰ Az iskola mozgósította az egyházkerületet is. Létrehozta a „Teológiai Internátus” és a „Gimnáziumi Internátus” alapokat. Az alapítványok és adományok 1930-ban érték el a legmagasabb összeget az 1926 és 1935 közötti időszakban. Ezek után készen állt a terv: a) 1929 nyarán és őszén a gimnázium épületének szárnyára második emeletet építeni; b) 1930 tavaszán és nyarán felépíteni az első gimnáziumi internátust, a későbbi Angol Internátust; c) még ugyanez év nyarán a Nagy Kollégium épületében kialakítani a teológus internátust; d) közben a tornacsarnokot is újjáépíteni. Ezek az építkezések közel 1.100.000 pengő költségvetéssel indultak.⁴¹

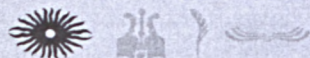
A tervek megvalósításában a döntő szó az államé volt. Minden eddigit felülmúló összeggel segítette az építkezéseket. Álljanak itt példaként a tornacsarnok építésének költségeit mutató adatok. Az összköltség 11.244,64 pengő volt. Ebből az állam 10.353,79 pengőt, a Kollégium 890,01 pengőt fedezett.⁴² A Teológiai Internátus kialakításában viszont az egyházkerület biztosította a költségek felét (63.000 pengőt). A GV tagjai szintén kivették a részüket az építkezésekből. Sokszor önerőből pótolták a hiányzó pénzt, a kölcsönök felvételében pedig a „függő-kölcsönt” biztosítani nem kis felelősséget jelentett. E mellett gondoskodni kellett a hétköznapi élet normális menetének anyagi alapjairól. 1930-31-ben ugyanis már érezhető volt a gazdasági válság.

1929-ben pont került a pataki Tanítóképző integrációs folyamatára. Az egyházi kezelésbe visszatért intézmény azonban megőrizte önálló oktatási igazgatását és gazdálkodását.⁴³ A Kollégium erejét felülmúló munkálatok gyors ütemű mozgatója ugyanakkor sok tekintetben az 1931-es 400. éves alapítási jubileumi ünnepség volt. Ezt kívánta elősegíteni a Pataki Diákok Országos Szövetségének 1928-ban történt megalakulása is.⁴⁴

A gazdasági világválság hatása (1931-1935)

A Kollégium fenntartásában fontos helyet foglalt el a birtokokból származó jövedelem. A Kollégium, mint jogi személy, e szempontból mezőgazdasági birtokosnak számított. Ezért volt törvényszerű a gazdasági válság idején az iskola anyagi életében bekövetkezett visszaesés. Az 1920-as évek végén az egész világra kiterjedt a mezőgazdasági krízis. A terményárak esése 1929-ben az iskola számára 35-50%-os jövedelemcsökkenést eredményezett. Ez tovább folytatódott a harmincas évek elején is.

Az 1931-es jubileumi esztendő felragyogtatta az ősi pataki Kollégiumot.⁴⁵ Az ünnepségek az 1860. évihez⁴⁶ hasonlóan nagy méreteket öltöttek. Akárcsak 1860-ban, most is megmozdult a

1 tudomány és társadalom

„protestáns kegyelet”. Az alapítványok és adományok összege minden eddiginél magasabbra szökött (38.000 pengő). Az adományok, számukat tekintve, 0,50 pengőtől 2.000 pengőig 325 tételt mutattak. Az ünnepi ragyogás azonban nem homályosította el a GV tagjai és a Kollégium felelős vezetői előtt a válság súlyos jeleit. Az 1931/32-es évi beszámolóját így kezdte a GV elnöke: „Amíg a jubileumi esztendő a főiskolának örömmünnetet hozott, addig másfelől anyagilag meghozta a megpróbáltatás gyásznapjait. Az évek óta egyre mélyülő gazdasági világválság, amely főleg a mezőgazdasági államokat sújtja, válságba sodorta főiskolánkat is.”⁴⁷ Jelzi ezt a Közpénztár állása is: míg 1928/29-ben 114.947 P, addig 1931/32-ben 26.272 P, tehát 88.375 pengővel kevesebb volt a bevétel.⁴⁸ A válság időszakában, tehát 1929-34 között, a közpénztár állása a következőképpen alakult: 1929/30-ban 46,72 P hiány, 1931/32-ben 55.647,52 P hiány, 1932/33-ben 58.333,36 P hiány, 1933/34-ben 46.936 P hiány, 1934/35-ben 23.331,41 P hiány, 1935/36-ben bevétel és kiadás egyensúlyban.⁴⁹ A deficites helyzet nyilvánvalóan látszik, amely a csúcstot az 1932/33-as esztendőben érte el. Utána egyenletes csökkentést figyelhetünk meg, s 1936-ra a hiány fokozatosan megszűnt. A válság jelei megmutatkoztak az adományok és alapítványok tételeiben és összegeiben is.

A súlyos helyzet megoldására – hasonlóan az 1875-ös esztendőhöz – az egyházkerület a GV-vel karöltve lépéseket tett a deficites helyzet enyhítésére, majd teljes megszüntetésére. 1932-ben létrehozták az ún. Szanáló Bizottságot. A Bizottság felmérte a helyzetet és a következőket állapította meg: a jelen 70.000 P deficitből 33.000 P normál deficitnek tekinthető, a mezőgazdasági ingatlanok állandó jövedelemcsökkenése miatt. Megvizsgálta a főiskola egész vagyonának kezelését. „Megállapította, az okszerű gazdálkodás követelményeinek megfelelőleg kezeltek, így e téren semmit nem lehet tenni.”⁵⁰ A további vizsgálódások után azt tűzte ki célul, hogy az 1932. év 70.000 P deficitjét hét évre 10.000 pengővel elosztva, és a 33.000 P normáldeficitet, összesen 43.000 pengőt „a bevételi tételek szaporításával s a kiadások csökkentésével hozza be!”⁵¹ Az általános megfogalmazás után határozott intézkedések következtek. A Bizottság a bevételek szaporítása érdekében bizonyos iskolai díjak emelését határozta el. A kiadások csökkenése érdekében a személyi kiadások redukciójához folyamodott. E két intézkedés egyaránt érzékenyen érintette a diákokat és a tanárokat. Az amúgy sem alacsony díjakat még magasabbra kellett emelni. Az egyházkerület a deficit kiküszöböléséhez érdemben nem tudott hozzájárulni, maga is az „egyháztagok mai leromlott gazdasági helyzetére” hivatkozott. A harmadik intézkedés a györgytarlói házi kezelés bérletének növelése volt. 1933 őszén 25 holdas gyümölcsöst telepített (alma, dió).⁵² A Szanáló Bizottság intézkedései folytán az 1931/32-es költségvetési évben a javulás – ha lassan is – tényleg bekövetkezett. Az előirányzott 78.170 P deficitet sikerült 55.647 pengőre lefaragni. A gazdasági válságból tehát szisztematikus intézkedésekkel, tervszerűen lábalt ki a Kollégium. Gazdálkodásának profiljából ugyanis természetszerűleg adódott helyzetének romlása. Mégis úrrá tudott lenni – a vezetés koncentráálásával – a veszélyes helyzeten.

A gazdasági megerősödés és a háború előjelei (1936-1941)

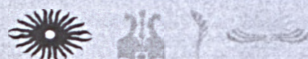
Mint ahogy az iskola anyagi helyzete függvénye volt a világválságnak, úgy az 1936 után beköszöntő konjunktúra is hatott rá. A Kollégium gazdasági fellendülésének gyökere ebben keresendő. Utóbb így foglalta ezt össze a GV elnöke: „Főiskolánknál az anyagi haladás a györgytarlói és bálványosi házi gazdálkodás eredményének, ez pedig ismét országos, sőt a világgazdasági konjunktúrának vagy dekonjunktúrának a függvénye. A magyar búzának és a magyar állatnak az ára befolyásolja a mi iskolai életünknek anyagi sorsát is!”⁵³ Ez tette lehetővé az újabb építkezések és tervek megvalósítását. Az 1936-37-38-as tanévekben az

iskola tanügyi és dologi szükségleteit az elmúlt éveket meghaladó mértékben teljesítették, a cserkészcsapatnak táborozási segélyeket biztosítottak, a tanároknak külföldi tanulmányi segélyt folyósítottak, felemelték a szertárak dotációját, megkezdték a régi iskolapadok kicserélését.⁵⁴ Mindezekhez főleg saját erőből sikerült anyagi bázist biztosítani. Ha megvizsgáljuk az 1937/38-as esztendő közpénztári számadását, világossá válik, mit jelentett valójában az iskola életében a gazdasági konjunktúra? A Közpénztár jövedelme 469.383,49 P. Ebből a négy nagy birtoké 301.295,23 pengőt tett ki. Ha ehhez hozzávesszük az erdőket és szőlőket, akkor 350.077,67 pengőt kapunk. Tehát a Kollégium gazdasági életének gerincét jelentő Közpénztár bevételének 72%-a a birtokok gazdálkodásából származott.⁵⁵ A múlt század derekán kialakult gazdálkodási kép teljesen megváltozott. Míg 1849-től 1919-ig a profil a „tőke” kamatoztatása, addig a jelen helyzetben a fő jövedelmet a nagybirtok gazdálkodása jelentette. Az iskola fenntartásában mégsem volt elegendő a saját jövedelem. Az egyházkerület és a Pataki Diákok Országos Szövetsége mellett a legjelentősebb az állami támogatás összege volt. A gazdasági fellendülés nagy jelei az „újabb építkezések” voltak, a kórház és az ún. Humán-internátus falainak felhúzása. Mindkettőre jelentős állami támogatás érkezett, de számottevő volt a saját erőből előteremtett összeg is. A Humán-internátus építéséhez a kormányzat 134.327,58, a Kollégium pedig 17.512,05 pengővel járult hozzá.⁵⁶

Az 1938-as győri program⁵⁷ már a későbbi háborús gazdasági válság előszelét jelentette. A GV elnöke 1940-ben így reagált az eseményekre: „A német-francia-angol háború hullámai gazdaságilag érezhetők a főiskola életében.”⁵⁸ Ez kezdetben még csak enyhén volt tetten érhető. A Kollégium alkalmazottai, tanárai közül sokat behívtak, helyettesítésük gondot jelentett. A lovakat, fogatokat a honvédség alakulatai igénybe vették. Megindult a mezőgazdasági munkabérek emelkedése. De ahogy közeledett a háború, oly mértékben erősödtek a Kollégiumban a gazdasági válság jelei. Ezek egyike az ún. „beruházási hozzájárulás” volt. Ennek összege 1939-ben 133.024,62 pengőre rúgott. Ennek fizetése miatt több mint ötezer pengővel megrövidült a diákjótétemény. Az 1940. évi IV. tc.-ben előírt „új földbirtok törvény” értelmében a Kollégium köteles volt az államnak 960 holdat átengedni, ez az összirtok 1/5 részét tette ki. A légtalmi beruházások pedig közel 400.000 pengőt igényeltek. Mindezek következtében törvényszerű volt az újabb szankciók sorozata. Ezek sajnos elsősorban ismét az ifjúságot érintették: fel emelték a díjakat. A Tápióvizet 240-ről 280, majd 340 pengőre, a Humán-internátusi díj 600-ról 650-re, az Angolé 100 pengővel emelkedett, s az iskolai díjakban az „épületfenntartás” külön 10 pengővel.⁵⁹ A GV vezetői a légtalmi beruházások kötelezettségei és a földbirtok törvény iskolára nézve igen nagy terhei alól sikerrel fordultak magasabb politikai körökhöz segítségért. A GV jól érzékelte a még akkor „esetleges” újabb világháború veszélyét. Ennek már említett előjelei, valamint a múlt tanulságai (az első világháború) arra sarkallta őket, hogy újabb intézkedéseket tegyenek a vagyon megmentésére. Első teendőként 1940-ben 50.500 pengőért három házat vásároltak. Az indoklásból kitűnik, hogy ez „a háborús veszéllyel kapcsolatban bekövetkező pénzromlásból tartva különböző tőkéknek a konzerválása” miatt történt. A második fontos lépés az újabb építkezések megindítása. De ezek mozgatója már nem a gazdasági prosperáció, sem a sürgető kényszer, hanem a tőkementés volt. A következő munkálatokat végeztették el: a jégpálya melegedő építése: 6.000 P, kocsis ház: 11.000 P, Bálványoson kút, stb. építése: 2.200 P, Györgyartlón takarmánysiló építése: 3.500 P, Pekerden istálló-toldás: 3.000 P, az Angol-internátus északi részének építése: 45.000 P, a gimnázium keleti szárnyának építése: 175.000 P. Az összköltségek 245.000 pengőt tettek ki, amelyből az iskola 50%-ot vállalt magára.⁶⁰

E „holt tőke” befektetés a háborús infláció után mutatta meg igazán áldásos hatását. A Kollégium második világháború alatti és az államosításig terjedő időszaka gazdasági helyzetének bemutatása azonban már egy másik tanulmány feladata.

1 Tudomány és társadalom

Jegyzetek

¹ Hörcsik Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete (1800-1919)*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996, 9-10.o.

² *Kutatásaim eredményeit és tanulságait magam is nagy haszonnal alkalmazhattam az 1990-ben újraindult Sárospataki Református Kollégium titkáraként, s egyben a Kollégium Gazdasági Választmánya elnökeként; nemkülönben 1994-97 között, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kuratóriumának tagjaként.*

³ Vö.: Hörcsik Richárd: i.m., továbbá: uő: *A protestáns kollégiumok gazdaságtörténeti értékű iratai = Levéltári Szemle*, 1982; *A pápai és a sárospataki kollégiumtörténeti monográfiák tanulságai. Előadás a Doktorok Kollégiumán, Debrecenben*, 1983 (kézirat); *Fejezetek a sárospataki református főiskola gazdaságtörténetéből (1850-1860)*, in: *Neveléstörténeti füzetek* 1. szám, 1984.

A Kollégium 1919-1945 közötti történetéről átfogóan lásd: Barcza József: A Kollégium története 1919 után, in: *A Sárospataki Református Kollégium története, Református Sajtóosztály*, 1981; *Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása = Széphalom* 7. *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 1995.

⁴ *A Gazdasági Választmányt a gazdasági modellváltás szervezésére és végrehajtására 1850-ben hozták létre, s ettől kezdve egészen az 1952-es államosításig meghatározó szerepet játszott a kollégium irányításában. Vö.: Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete (1800-1919), i.m. 118.sk.o.*

⁵ *iskolai étkezde (ma: Mudrány étterem)*

⁶ *A Gazdasági Választmány jegyzőkönyve (a továbbiakban: Gvjkv.), Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SRKLT.) 1919-20. év 178.o., 1920. június 16-ai ülés, 18. pont*

⁷ *Gvjkv. 1918-19. év 317.o., 1919. július 25-ei ülés, 10. pont*

⁸ *Trócsányi József (1881-1958) 1907-től a sárospataki jogakadémia professzora, annak megszűnése után 1923-tól 1944-ig a teológián jogtanár. A GV elnökeként a Kollégium életének meghatározó személyisége. Életéről lásd: Pataki tanáraink (1931-1952), szerkesztette: Benke György – Pólos László – Szabó Csaba, Sárospatak, 2005, 159-161.o.*

⁹ *Sárospataki Református Lapok*, 1922. 7. szám, február 12., 27.o.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Gvjkv. 1918-19. év 241.o., 1919. február 27-ei ülés*

¹² *Gvjkv. 1919-20. év 117.o., 1919. szeptember 8-ai ülés, 12. pont*

¹³ *Sárospataki Református Lapok*, 1922. 7. szám, február 12., 28.o., továbbá vö: *Gvjkv. 1919-20. év, 159-166.o., 1920. január 8-ai ülés 14. pontjához írott melléklet „Tervezet” címmel.*

¹⁴ *Gvjkv. uo.*

¹⁵ *Uo. 18. pont*

¹⁶ *Gvjkv. 1920-21. év, 226.o., 1920. szeptember 17-ei ülés, 8. pont melléklete*

¹⁷ *Értesítő a Sárospataki Református Főiskola 1926/27. tanévről (a továbbiakban: Értesítő), Sárospatak, 1927, 23-27.o.*

¹⁸ *Vö: A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium. Buza László emlékei 1919-ről (közveteszi és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor) = Zempléni Múzsza*, 2005. 3. szám, 79-84.o.

¹⁹ *Értesítő*, 1922/23. év

²⁰ Vay József és felesége, Mocsáry Erzsébet 1809-ben 5000 váltóforinttal létrehozott alapítványa a Kollégium javára. Vö: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. javított és bővített kiadás, szerkesztette: Ladányi Sándor, Református Sajtóosztály, 1977, 682.o. Lásd még: Gulyás József: A Vay-Mocsáry alap története = Sárospataki Ifjúsági Közlöny. LIII. évf. 1938. 5-6. szám, 74-75.o.

²¹ Értesítő, 1922/23. év

²² Uo. Vö: A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1923-24. évről, 3.o.

²³ A magyar gazdaság akkori általános helyzetéről lásd: Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944, Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978³, 197-223.o.; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000², 152.sk.o.

²⁴ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1923-24. évről (SRKlt.)

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1925-26. évről

²⁸ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1924-25. évről

²⁹ A Sárospataki Ref. Főiskola 1925/26. évi zárószámadása és vagyonmérlege, 11.o.

³⁰ Uo. 3.o.

³¹ Értesítő, 1926/27. év

³² Uo.

³³ Értesítő, 1927/28. év

³⁴ Uo.

³⁵ Értesítő, 1926/27. év, 24.o.

³⁶ Uo.

³⁷ Értesítő, 1927/28. év

³⁸ A Kollégium és a kormányzat kapcsolatairól és ennek közvetlen eredményeiről átfogó történeti áttekintést nyújt: Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola, Sárospatak, 1998; Kézi Erzsébet: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció, Eötvös József Könyvkiadó, 2004.

³⁹ Értesítő, 1928/29. év, 29.o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Értesítő, 1929/30. év

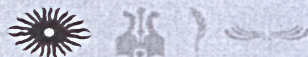
⁴² Értesítő, 1930/31. év

⁴³ Vö: Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon, Tankönyvkiadó, 1986, 210.sk.o.; Kézi Erzsébet: A Sárospataki Tanítóképző Intézet egyházi irányítás alá kerülésének előkészítése az 1920-as években = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 20. szám, 2001, 25-39.o.; uő: A sárospataki tanítóképző egyházi visszavétele 1929-ben = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 19. szám, 2000, 87-90.o.

⁴⁴ Vö: Emléklapok 1928. október 6-ról, összeállította: Novák Sándor, kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége, Sárospatak, 1928. Lásd még: Bolvári-Takács Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához, in: Comenius és a hazai művelődés, Bibliotheca Comeniana IX., Sárospatak, 2002, 199-205.o.

⁴⁵ Az ünnepségekről részletesen lásd: Maller Sándor: i.m.

⁴⁶ Az 1831-es kolerajárvány miatt elhalasztott, majd az 1848/49-es szabadságharc leverése miatt évekig meg nem tarthatott 400. éves alapítási évfordulós ünnepségeket a Kollégium az 1860 májusában visszakapott önkormányzati jogok első megnyilvánulásaként, egyben demonstrációs céllal rendezte meg.

1 tudomány és társadalom

⁴⁷ Értésítő, 1931/32. év, 57.o.

⁴⁸ Uo. 57-59.o.

⁴⁹ Az adatokat a Tiszáninneni Református Egyházkerület Közgyűléseinek és Tanácsuléseinek 1932-36. közötti kötetei tartalmazzák. (SRKLT.)

⁵⁰ Értésítő, 1931/32. év

⁵¹ Uo.

⁵² Értésítő, 1932/33. év, 45-46.o.

⁵³ Értésítő, 1937/38. év, 31.o.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tanácsának nyomtatott jegyzőkönyve, Miskolc, 1938. okt. 10-én, 76.o.

⁵⁶ Értésítő, 1938/39. év

⁵⁷ 1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök a Nemzeti Egység Pártja győri politikai gyűlésén jelentette be az egymilliárdos fegyverkezési programot, amelyet az országgyűlés április 30-án megszavazott.

⁵⁸ Értésítő, 1939/40. év, 28-30.o.

⁵⁹ Uo. 28-40.o.

⁶⁰ Uo.